

והשלמה אחר התפלות והפסוקים שאומרים במערה על קבר אדוננו שמואל הנביא ברמה, מדי שנה בשנה מימים ימימה, בלי פטירתו כ"ח לאייר ביראה ובאימה, זכותו תגן בעדנו ובעד כל ישראל ויוציאנו מאפלה לאורה כאור החמה — ולמטה בכתב רומי: Nella Sta' Vendramin. אחרי התפלות והתחנות המיוחדות ואחרי פרקים אחדים מתוך שמו"א רשומה השנה בשלש צורות: "שנת וקבצתי אתכם... והעלינו לתוכה... בזכות שמואל הנביא האמיתי ליצירה"; התאריך הוא איפוא ה'תס"א, היא שנת 1700 — 1701 אחר ספה"ג.

בסוף הספר בא דבר המגיה, שהעלים את שמו, אולם רמז על מוצאו מזרע אהרון, אוהב שלום ורודף שלום, ואומר שבא בעבודתו זו לעשות רצון שמים: ורצון יריאיו, המה רבני וחכמי עה"ק ירושלם ת"ו, אשר העירוני וזרוני למצוה גוררת מצוה זו להשתדל להדפיס האידרא רבא קדישא, לזכות את הרבים ההולכים מדי שנה לרמה, ות"ל יגעתי ומצאתי, עד דאתי לידי משמע בהשמע און הנעלה, כה"ר יוזפא אויבר לענדר, ונדב לבו להזיל זהב מכיס קודש ליי' להת"ח שבירושלם ת"ו ישלם יי' פעלו. הרי מכאן ראייה ברורה ומפורטת שהפולחן במערת שמואל הנביא ברמה (כלומר במצפה, או בנבי סמו"ל) היה בתקפו עוד בתחלת המאה הי"ח, ושהרבנים זרוהו להוציא לפועל את הדפסת הקונטרס.

ואמנם בעמוד שלפני זה, אחרי גמר אמירת האדרא רבא קדישא, כתוב: ואח"כ מכבין כל הנרות שבמערה, ועושין תקון רחל קול ברמה נשמע, בכי ונהי, בהתעוררות גדול, ואח"כ חוזרין ועוסקין בתורה עד עלות השחר וכו' (2).

(1) מכאן ברור שהקונטרס נדפס בוויניציאה.

(2) אחר שנדפס הציטט מהירחון א"ת/קאפה בראש מאמרי מכלי שני הגיע לידי גליון הירחון במקור ומצאתי לנחוק לתת כזה תרגום מלא ומדוייק של הפסקה הנ"ל: וקברו של אותו שמואל בכפר רמה אל מול ירושלם מצד צפון בדרך העולה, והיה מקום זה בידי היהודים, שהיו מתפללים בו ומביאים שמה את נדריהם, טן התכשיטים וטן המלבושים וטן המצעות (כ"ג), ושמים אותם במערכה אשר בה קבר שמואל הנביא ואח"כ היו שורפים את החפצים האלה כמנהג מפאת דבקותם במקום הזה; עד אשר הופיע מורנו ואדוננו השיח' מחמד אל-ח'לילי בירושלים, ונעשה דברו מקובל בסביבה הזאת ונעשה מפורסם מן האור בעולם, ואחזתוהו הקנאה האלהית הרבנית, והוציאו (כל' את הקבר) מידיהם (כל' מידי היהודים) בכתב השלטאן, וטסם את תחת המערה ובנה עליה מנארה וקבע את ארץ (הפולחן של) המסגד ומנע את היהודים (מבוא אליו) לחלוטים. ולא הוסיפו היהודים לבוא אליו אלא בסתר ובפחד, (ובכואם) הם עומדים מחוץ למסגד ולא יוכלו להכנס אליו. — ע"כ לשון הרשימה.

הצעות לזיהויים טופוגראפיים

מאת מ. אבריונה

א' ארתוסה.

עיר זו נזכרת רק פעם אחת בתולדות ארצנו. יוסף בן מתתיהו מונה אותה בקדמוניות היהודים (ט"ו, ד, ד') — ובמקום המקביל במלחמות (א', ז, ז') — בין הערים היווניות שהיו בידי היהודים ושפומפיוס החזיר אותן לתושביהן. המסקנות הנובעות מהזכרות אלו הן: א' שארתוסה היתה בשפלה, בשטח ההתישבות היוונית; ב' שלא ישבה על החוף, כי ערי החוף נזכרות לחוד במקומות הנ"ל; ג' שהיא שכנה בקרבת אשדוד ויבנה, וכנראה צפונה מזו האחרונה, כי הרשימה ערוכה בשני המקומות באותו סדר עצמו מדרום לצפון: מרשה, אשדוד, יבנה, ארתוסה (1).

(1) על כך כבר העיר Kohout (ZDPV 1911, S. 89) Nestle.

מהשם גופו אפשר ללמוד: ד' שהעיר שכנה בסביבת מעיין או מעיינות רבים (2). המקום לא נזכר לפני זמנו של פומפיוס וגם לא אחריו.

בין נסיונות הזיהוי יש להזכיר כי המקום זוהה עם גזר ועקרון (3) או ארטס (4). אולם אף אחת מההצעות הנ"ל איננה מהאימה לכל ארבעת התנאים שהזכרתי. נדמה לי שהמקום הנאות ביותר לארתוסה הוא תל ראס-אל-עין, אפק המקראית. תל זה נמצא מצפון ליבנה; הוא איננו נמנה עם ערי החוף; וגם איננו יושב בהר, שטח שלא נושב ישובים יוונים; והוא גם עשיר מים עד למאוד.

נגד זיהוי זה אפשר רק לטעון, כי לפי הצעותיהם של לוי (5) ואלט (6) זוהה תל ראס-אל-עין עם פגי (Inyat) ההלניסטית, הקשורה גם במי פגי אשר במשנה (7). אולם הדבר אינו כן. פירוש השם פגי הוא – המעיינות. והוא מציין את כל הסביבה ההיא, ונשמר עד היום בשם הכפר פג'ה. בימיו של זיון (261 לפסה"נ) היתה בפגי רק תחנת משטרה, ואין שם זכר לעיר. מקום אחר, שבו נזכר השם פגי (קדמוניות י"ג, ב' ט') מוכיח דווקא שהכוונה איננה לעיר אלא למחוז. שם מדובר על יפו והנמלים, גזר והמעיינות (פגי). הנמלים – פירושם יבנה ואשדוד ותחומיהם, וגם השם המעיינות בוודאי נתכוון לציין שטח ששם. יתכן איפוא שארתוסה נוסדה בימי הסילבקים (אולי בידי אנטיוכוס הג') כעיר במחוז המעיינות. בוודאי נכבשה בימי הורקנוס, וגם נחרבה; לכן אין מזכירים אותה במקום הנ"ל בקדמוניות י"ג, המדבר במאורעות שנת 105. אולם בימי פומפיוס – כשנלקחו מידי היהודים גם יפו, יבנה וכו', שנכבשו עדיין בידי שמעון – חזרה גם ארתוסה לחיים חדשים, שאמנם לא ארכו זמן רב. יתכן שהעיר נחרבה בפעם האחרונה והסופית בידי הפרתים בשנת 40 לפסה"נ, יחד עם מרשה. כעבור 20 שנה בקירוב יסד הורדוס באותו המקום עצמו את העיר אנטטיפטריס.

ב' אנטיוכיה דחולתא.

כמה מקורות עתיקים מרמזים על מציאות עיר ששמה אנטיוכיה בסביבות החולה; הקורא ימצא את סיכום העדויות בספריהם של שלטר (8) וטשריקובר (9) מן המקורות האלה אפשר להסיק: א' שהמקום היה בסביבות החולה; ב' ובקרבת דפנה; ג' שהמקום איננו מזדהה עם פניאסקריון-בניאס. הזיהוי, שהציעו שלטר (שעורה) איננו בא בחשבון, הוא ואין שרידים עתיקים מצויים במקום זה. נראה לי כי המקום הנאות ביותר לעיר אנטיוכיה בסביבה ההיא הוא תל אל-קאצי עצמו, כלומר דן המקראית. זיהויו הקודם של תל אל-קאצי עם כפר-דן שבתלמוד בוטל (10). מאידך גיסא ציין מנהל מחלקת העתיקות במקום חרסים הלניסטיים

(2) השוה Wagner, *PW* I, coll. 679-681, s. v. Arethusa.

(3) לפי Tschirikower, *Die hellenist. Städtegründungen*, S. 79.

(4) קליין, ידיעות ג', ע' 109 ואילך.

(5) ר' *REJ* XLI (1900), pp. 178 sqq.

(6) ר' *ZDPV* 1922, Ss. 220-223; והשוה גם Abel, *RB* 1927, p. 400.

JPOS III, pp. 50-53.

(7) מ' פרה פ"ה, מ"ח.

(8) ר' A. Schlatter, *Zur Topographie und Geschichte Palästinas*, Ss. 314-320.

(9) ר' *Hellenist. Städtegründungen*, Ss. 70 ff.

(10) ספר הישוב, ע' 178.

ורומאיים 11). העיר נוסדה כנראה בידי אנטיוכוס הג' אחר נצחונותיו בסביבה, ועדיין היתה קיימת בימי ינאי המלך. אע"פ שינאי לא כבש את העיר עצמה אלא רק את סביבות הנחל האיתן שעבר על-ידה (Ἀντιόχου φάραγξ). מכל-מקום נראה כי הישוב הנכרי שבמקום סבל או קשה, עד כי לא הוקם מחדש כעיר יוונית, אפילו בימי פומפיוס ובניניוס. אולם ישוב הקלאי יהודי התקיים שם דורות רבים. אחרי כן נעלם השם אנטיוכיה לגמרי, ורק השם דפנה נשמר עד זמננו כעדות נאמנה על מציאות איו אנטיוכיה באותה סביבה.

ג' כפר טבי.

מקום זה נזכר במקורותינו ככפר ממזרח ללוד 12). de Saulcy זיהה אותו — עפ"י עדות שמיעה בלבד — עם ח'רבת א-שיח-סלימאן, צפונה מאל-קבאב, בקרבת הכביש ת"א — ירושלים. אך זיהוי זה לא נתקבל מחמת סיבה מן הסיבות. והנה בזמן האחרון נמצאה לו אסמכתא בשטר ההקדש (ווקפיה) משנת 1552, שפרסם מר סט. ה. סטפן ברבעון מחלקת העתיקות 13). ברשימת הכפרים שהכנסותיהם הוקדשו נזכרת החווה כפר טב מזרחית לאל-כניסה, הנמצאת בסביבות ח'רבת א-שיח סלימאן הנ"ל; ותעודה זו יוצרת חוליה חדשה (מהמאה ה"ז) המקשרת אותנו אל המקום העתיק.

(11) לפי דריה בכ"י בארכיון המחלקה.

(12) ספר הישוב, ע' 98.

(13) Voyage en Terre Sainte I, pp. 80 sqq.

(14) QDAP X, p. 184, n. 1 (vi).

הערות לדו"ח על החפירות בבית-שערים (עונת 1940) *

(סוף)

מאת ש. ייבין

עתה ניתן את דעתנו על קבוצת הבניינים הסמוכים אל בית-הכנסת. בלא-ספק היתה מרביתם של בניינים אלה קשורה אל ביהכ"נ במידה פחותה או יתרה, כי קשה לשער שבא"י יהיו בניינים פרטיים עוטרים בניין ציבורי וחשוב כל-כך מתוך קרבת מקום ורחק כזה¹).

השקפה זו תבאר גם את מציאותן של שתי הכתובות היווניות בבניין ד', 4 סמוך לביהכ"נ מצפון-מערבו. כבר הוכיח שוב ה²) כי שתי כתובות אלה היה מקומן לכתחילה בביהכ"נ עצמו, ובסוף דבריו הציע גם את השערתו כי הן הוצאו משם כנראה לאחר שנפטרו האנשים שמקום מושבם בביהכ"נ צויין בכתובות³).

* ר' ידיעות ט', עע' 69 ואילך.

(1) גם החופרים סבורים כי הבניינים ד' וה' היו קשורים אל בניין ביהכ"נ. ר' ידיעות ט', עע' 15-17; והשווה ביהכ"נ בחמת גדר, עי' סוקניק, בית-הכנסת העתיק בחמת-גדר, קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה ג', תרצ"ה, ציור ד', בע' 46.

(2) ר' ידיעות ט', עע' 21 ואילך.

(3) ר' שם, שם, ע' 30.